

У пошуках себе, або Реконструкція родової пам'яті в романі Лізи Вееди Олександра. Українська родинна сага

Оксана Пухонська

Національний університет „Острозька академія”, Острог – Україна
oksana.pukhonska@oa.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0543-4847>

W poszukiwaniach siebie albo rekonstrukcja pamięci rodu w powieści Lisy Weedy *Aleksandra. Ukraińska saga rodzinna*

Oksana Puchońska

Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”, Ostróg – Ukraina

STRESZCZENIE. Podjęta w artykule kwestia reinterpretacji przeszłych doświadczeń jest niezwykle istotna w świetle współczesnych badań nad pamięcią. Autorka analizuje wpływ traumy rodu na tożsamość pokolenia millenialsów na podstawie sagi rodzinnej Lisy Weede, holenderskiej pisarki ukraińskiego pochodzenia. Powrót do tożsamości rodzinnej jest wyeksponowany w powieści Weedy zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej (poszukiwanie przez bohaterkę treści własnego Ja), jak i zewnętrznej, ponieważ po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2014 roku uwidacznia się wzrost zainteresowania Ukrainą i ukraińskością. Interpretacja powieści *Aleksandra* jest przeprowadzona pod kątem trzech opcji: roli pamięci rodu w kształtowaniu się indywidualnej tożsamości, pamięci przetrzeni oraz traumy historycznej. Pod uwagę wzięto literackie odzwierciedlenie traum kolektywizacji, Wielkiego Głodu, deportacji młodzieży z Ukrainy do hitlerowskich Niemiec na roboty przymusowe oraz współczesnej wojny w Donbasie.

Słowa kluczowe: trauma, pamięć, tożsamość, Wielki Głód, historia, totalitaryzm

In search of oneself or reconstruction of ancestral memory in Lisa Weeda's novel *Aleksandra. Ukrainian Family Saga*

Oksana Pukhonska

The National University of Ostroh Academy, Ostroh – Ukraine

ABSTRACT. The issue of the reinterpretation of past experiences addressed in this article is highly relevant in the light of contemporary research on memory. The author analyses the impact of family trauma on the identity of the millennial generation based on a family saga by Lisa Weeda, a Dutch writer of Ukrainian origin. The return to family identity is presented in Weeda's novel both on an internal level (the protagonist's search for her own self) and on an external level, as an increased interest in Ukraine and Ukrainian-ness becomes apparent following the start of the Russian-Ukrainian war in 2014. *Aleksandra* is interpreted in terms of three options: the role of family memory in shaping individual identity, the memory of space, and historical trauma. The literary reflection of the traumas of collectivisation, the Great Famine, the deportation of Ukrainian youth to Nazi Germany as forced labour, and the current war in the Donbass are considered.

Keywords: trauma, memory, identity, Holodomor, history, totalitarianism

Віднайдення минулого

За перші двадцять років третього тисячоліття Україна пережила кілька хвиль суспільно-політичної турбулентності, які не лише сколихнули населення в її географічних межах, а й далеко поза ними. Першою хвилею стала Помаранчева революція 2004 року, яка після розпаду Радянського Союзу окреслила ментальні пріоритети українців, що все чіткіше розходилися з інтересами Російської Федерації. Для західного світу, який тривалий час асоціював східну Європу з Росією, Україна набуває чітких правових, політичних та національних кордонів. Друга, значно потужніша хвиля пов'язана з Революцією гідності (2013–2014), в часі якої відбулося остаточне окреслення українських пріоритетів, а саме – збереження національних інтересів держави та утвердження європейського вектору її розвитку. Загроза втрати Росією можливості реалізувати свої інтереси в Україні та тримати її в перманентному статусі економічного, політичного та культурного васала спровокувала активні воєнні дії на Донбасі, чому передувала також незаконна анексія Криму. Третьою і найпотужнішою хвилею турбулентності стала повномасштабна війна РФ проти України в лютому 2022 року.

Ці події різною мірою, але досить помітно привернули увагу світової громадськості до України. Особливої ваги набули питання української культури, яка ставала все більш репрезентативною у світі саме у своєму етнічному та

національному виявах. Що більше, зростання інтересу до України привернуло увагу до національної пам'яті та української ідентичності іноземців, чії предки тою чи тою мірою були пов'язані з Україною за етнічним походженням чи місцем проживання. В окремих випадках спостерігаємо процеси реанімації *постпам'яті* нащадками українських емігрантів минулого століття. Особливо активно ці процеси розвиваються у сфері мистецтва, зокрема в літературі чи кіно. Оскільки причиною еміграції українців у минулому столітті були в основному травматичні події історії, наратив *постпам'яті*, що його творять сучасники, натхнені черговими історичними успіхами України, оснований здебільшого на ревізії минулого болючого досвіду.

У цей контекст цілком логічно вписується роман *Олександра. Українська родинна сага* нідерландської письменниці Лізи Вееди (Lisa Weeda). Твір був опублікований у Нідерландах у 2021 році, на сьогодні перекладений польською та німецькою мовами, а у 2022 році увійшов до короткого списку відомої літературної премії „Libris”. Дірк Ванденберге у рецензії на книгу зауважує, що *Олександра* – „це складний багаторівневий роман, в якому переплітаються мала та велика історії. Написаний він у творчій манері, що веде читача туди-сюди поміж Гаагою, Москвою, Києвом, Одесою і Луганськом, поміж кухонним столом та полем бою” [Vandenberghe 2023]. У пошуках пам'яті власного роду авторка творить сагу кількох поколінь, кожне з яких успадковувало травму попереднього і неодмінно зазнавало своєї, адже національна та етнічна політика тоталітарних режимів, за яких доводилося мешканцям України жити майже усе ХХ століття, була дискримінаційною і спрямованою супроти людини як особистості, супроти її природної потреби мати власне минуле та дорожити ним.

Роман Лізи Вееди випадає аналізувати на кількох проблемних рівнях, застосовуючи антропологічний, культурно-історичний, контекстуальний та біографічний методи дослідження. Насамперед варто звернути увагу на поколінневу затребуваність пам'яті. Соціально активне покоління 20–30-літніх усупереч глобалізаційній тенденції до космополітизму, що превалює в самоідентифікації сучасної людини, все частіше підкреслює необхідність національної самосвідомості. Такий чинник мотивує до пошуку історій роду, народу, країни. Історія, будучи здебільшого академічним знанням про минуле, має здатність підлягати переписуванню, залежно від зовнішніх обставин, проте пам'ять минулого як досвід індивіда чи групи викликає значно більше довіри, особливо у родинному середовищі. Отже, на цьому проблемному рівні тексту йдеться про *пам'ять як основу ідентичності*. Героїня *Олександри* Ліза через віднайдення минулого свого роду заповнює прогалини власної самості, а також декодує саму пам'ять, вербалізуючи її у світі, де про минуле її предків відомо або зовсім мало, або й нічого.

Другий проблемний рівень аналізованого тексту можемо означити *наративізацією простору пам'яті*. Річ у тім, що з початком російсько-україн-

ської війни на Донбасі у квітні 2014 р. відбувається не лише сепаратистське відчуження територій Луганської та Донецької областей на Сході України. Росія вкотре за останнє століття намагається насильно змінити ментальний ландшафт регіону, який потроху починав набувати ідентичності на підставі як посттоталітарних травматичних досвідів минулого ХХ століття, так і дискусійних реалій пострадянського періоду. Вееда звертається до історичного контексту та уважно його аналізує. Вона простежує, як змінювалося населення краю в радянський період, які фізичні та психологічні випробування воно витримало внаслідок воєн, репресій, масових убивств та ідеологічних заборон.

Третій рівень рецепції роману нідерландської письменниці пов'язаний із **історичними травмами**, викривання і проговорення яких спонукає розуміння сучасних проблем: а) з ідентичністю в різних її вимірах: індивідуальному, колективному, етнічному, національному; б) з репрезентацією пам'яті минулого. Жанровий вибір саги дав можливість авторці відтворити досвід роду її героїні на прикладі щонайменше п'яти поколінь. Власне, пам'ять роду Краснових в окремих аспектах відображає історію найбільш трагічних для українців подій ХХ і вже частково й ХХІ століття.

Пам'ять як основа ідентичності

Ліза – героїня роману *Олександра* – народилася й виросла у Нідерландах. Її бабу Олександрю в 1942 році нацисти вивезли з окупованої на той час Луганщини на примусові роботи в Німеччину. Після закінчення війни жінка не повернулася в захоплену вже радянською владою Україну, з огляду на дві важливі причини. По-перше, більшість тих, хто повертався, влада трактувала як ворогів та зрадників і висилала до радянських трудових таборів. По-друге, Олександра зустріла чоловіка, з яким одружилася, і згодом виїхала у Нідерланди, де й замешкала. Спілкування з бабусиною родиною в Україні, поодинокі подорожі в далекий географічно і ментально край давали Лізі розуміння необхідного родинного зв'язку. Проте цього було не достатньо для відчуття повноти себе.

Важливим є те, що Ліза представляє покоління, для якого, за переконанням Сьюзен Айзнер, дім і сім'я, як і інші моральні принципи, основані на патріотизмі, соціальній справедливості, особистих правах і свободах [Eisner 2005], є визначальними. Покликаючись на теорію поколінь [Strauss, Howe 1991], розуміємо, що йдеться про генерацію міленіалів (покоління Y), народжених у період 1981–2000 рр. Можливості, які отримало це покоління, а саме – глобальна необмежена інформація та розвиток технологій, пов'язаних із нею, широка міжкультурна комунікація, відкриті географічні кордони,

доступність освітніх ресурсів – стали для нього водночас викликом. Маю на увазі ризики для збереження індивідуальної самості в ситуації розмивання ідентичнісних меж. Тобто, в умовах, коли реальною є нагода стати громадянином світу без прив'язки до конкретної культури, історії, ментальності, зрештою, без закорінення в певному географічному локусі, постає питання змісту Я, який саме тепер міленіали все частіше намагаються відшукати. Про це частково і йдеться Айзнер у дослідженні особливостей та цінностей цього покоління [Eisner 2005].

Леслі А. Голдген інтерпретує генерацію Y як таку, що хоче знати відповідь на питання „чому?“. Досліджуючи освітні процеси на рівні цього покоління, вона доходить висновку, що міленіали „допитливі, їм потрібні факти, точні дані, а понад усе – правда” [Goldgehn 2004: 25]. Більшість дослідників покоління Y співзвучні у тому, що для нього практично немає географічних меж і відстаней, особливо, коли йдеться про необхідність дізнатися, отримати достовірну інформацію про те, що тут і тепер є необхідним. Власне, такою перед читачем роману *Олександра* постає Ліза, прототипом якої є сама авторка, про що вона згадує у своїх інтерв'ю та публічних виступах [Interview 2022; Book presentation 2022]. Ідентичнісі самопошуки Лізи Вееди цілком відповідають тим принципам покоління міленіалів, на яких акцентують учені. Письменниця використовує прийом втілення родинної пам'яті у текст, що дає їй підстави як першому читачеві побачити себе збоку, пізнати відчуття, емоції та досвід шляху самопізнання саме з читацької перспективи. Текст у такому випадку є посередником між живими переживаннями дійсності та можливістю їх раціональної оцінки.

Варто зауважити, що авторка *Олександри* є професійною письменницею. Певний час вона вивчала мистецтво театру, кіно та телебачення в Утрехтському університеті. Однак згодом віддала перевагу письменницькій майстерності, яку опанувала в Університеті мистецтв у Арнемі. Україна стала початковою і пріоритетною темою словесної творчості Вееди. У 2016 році був опублікований її літературний буклет *Ноги Петровського* про подорож Україною. Зауважмо, що Україна 2016 року уже нетипова для пізнавальних подорожей, адже другий рік триває війна на Донбасі. Утім, саме цей факт стає визначальним у долі як Лізи Вееди, так і багатьох її ровесників українського походження. Він спричинює активний інтерес до пам'яті предків, яка у світлі подій сучасності увиразнює практично незнані для міленіалів травми тоталітарного минулого. Пам'ять, що не стала наративом і не відбулася в суспільному дискурсі меморіальної культури, призводить до відчуття неповноти себе представників будь-якого покоління, а міленіалів особливо. Свідоме прагнення героїні роману відшукати ключі до минулого бабці Олександри викликане почасти підсвідомою потребою наративізувати майже незнану родову травму, а відтак, проговорити себе саму. Зрештою, авторка не даремно

обирає шлях літературної інтерпретації пам'яті: вона прагне вийти поза межі реального і допустимого і з огляду на професійні уміння, і через властивості художнього тексту, особливо там, де недостатність фактів компенсується творчою уявою й домислом.

Героїня роману вперше серйозно задумується про своє походження по лінії бабці, коли та витягає із її особистої скриньки полотно, вишите червоними й чорними нитками і дає Лізі, аби вона відвезла його в Луганськ і поклала на могилу її дядька Колі, який загинув за невідомих обставин в перші місяці російсько-української війни. Власне це полотно – претекст і текст родинної саги, втіленої у творі. Це артефакт пам'яті роду, який відсилає і до українського національного коду, і до етнічних особливостей донських козаків, з яких походить Олександра. Незважаючи на те, що дівчина неодноразово гостювала в українських родичів, потреба глибшого пізнання цього аспекту родинної пам'яті приходить у переломний момент її життя і життя рідного краю її бабусі – коли їх мала батьківщина вчергове опинилася перед загрозою війни та репресій.

Саме війна, що вибухає у 2014 році, стає поштовхом, який привертає увагу до проблем ідентичності не лише громадян України. З позиції історичної цей конфлікт на українському Донбасі є більшо Написаний він у творчій манері ю мірою екзистенційним, аніж таким, що зумовлений ідеологічними, географічними чи іншими чинниками. Пропагандистська риторика окупанта скерована насамперед на переконання світового співтовариства в історичній безпідставності української нації – всупереч очевидним і доведеним фактам про цілеспрямоване знищення та фальсифікацію Росією українського минулого найжорстокішими з усіх відомих людству методами. Право бути українцями в юридично визнаних географічних кордонах держави є фундаментальною причиною війни від 2014 року і до сьогодні. Окрім шоку і травм, які переживають українці, та й певною мірою весь цивілізований світ, війна увиразнює цінність національного самовизначення, гуманізму та права людини бути вільною у своєму виборі віросповідання, політичних пріоритетів, культурних вартостей. Все, що пов'язане з Україною поза її географічними межами, упродовж кількох років набуває особливого інтересу. А тому не дивно, що саме міленіали, які народилися й вирости в родинях українських воєнних та повоєнних емігрантів ХХ століття, природно набувши ідентичності тих країн, в яких вони сформувалися як індивіди, починають дошукуватися своєї українськості.

Історія героїні роману Веєди репрезентує запущений механізм пам'яті, яка у цій війні особливо домагається свого вияву. Із кожним кроком углиб родинного минулого вона відчуває стійку необхідність докладніше пізнати це минуле. У цьому випадку маємо справу не так з ідентичністю національною, як із генетичною, що дає можливість людському Я бути повним у саморозумінні й самопрезентації світові. Марк Фріман доцільно звертає увагу на те, що,

незважаючи на універсальність категорії людської самості, є чимало доказів того, що ця концепція значною мірою залежить від місця і часу [Freeman 1993: 27]. А отже, небезпечна поїздка Лізи у край, охоплений війною, – це не авантюрна примха молодої дівчини, а необхідність бути в просторі й часі, де вчергове під загрозою опиняється місце її родової пам'яті, яка щойно-щойно почала набувати словесного виміру. Для неї поїздка на окуповану Луганщину має подвійне значення, а радше потребу: виконати бабин заповіт – завезти вишите полотно на могилу двоюрідного дядька, якого вбили сепаратисти; відшукати і осмислити втрачену пам'ять роду, що загублена саме в тому просторі й тепер опинилася перед реальною загрозою знищення. Сюсанне Кордс в німецькій рецензії на роман підкреслює важливий аспект, коли Ліза „раптово опиняється в реально-фантастичному минулому: у зачарованому палаці донських козаків. В його незліченних залах відкривається захоплива панорама століття, тут оживає не лише історія однієї сім'ї, але й історія всієї України, зокрема донбаського регіону” [Кордс 2023].

Self-story баби Олександри доволі хаотична і залишає чимало запитань. Разом із вишитим полотном у особистій скриньці жінки були артефакти, що лише частково відкривали завісу її життя з-поза Нідерландів. Усі ці вони – фотографії, телеграми та ін. – це, власне тексти закодованої хронологічною й географічною дистанцією і мовчанням пам'яті, яку Ліза має для себе відчитати через фізичне занурення в той час і простір. Адже йдеться не лише про українську частину її ідентичності. Баба Олександра походила із роду донських козаків по батьковій лінії. Важливим аспектом цього процесу самопізнання є те, що, аби досягти певного результату, героїня має не лише відшукати місце пам'яті, а й заповнити суттєві її прогалини, оскільки баба переказала їй лише те, що пережила й запам'ятала сама за відносно недовгий період життя вдома. З огляду на те, що в той період вона була дитиною, рецепція пам'яті і те, що вона могла почути-пізнати-зрозуміти, мали доволі специфічний характер. В одній із містичних розмов із прадідом Ніколаєм дівчина дізнається:

Ми виховували твою бабцю в тиші. Вона занурена у мовчання, яке передалося від нас. Мовчали ж ми з метою безпеки. Я мовчав із часу вигнання донських козаків, Анна і баба Марія мовчали відтоді, як у тисяча дев'ятсот двадцять сьомому році ми старалися захвати в господарстві побільше зерна, щоби мати з чим працювати [Weeda 2022: 73].

Цей фрагмент фактично засвідчує те, як запускався механізм штучної амнезії, рушієм якої було два взаємопов'язані чинники – зовнішній та внутрішній. По-перше, дії окупаційної більшовицької влади, що упокорювала українського селянина, відбираючи в нього всі необхідні засоби до існування: землю, житло, худобу, продукти харчування. По-друге, в людини природно здомінував інстинкт самозбереження перед страхом бути вбитим, виселеним далеко від рідного краю, не мати чим прогодувати дітей. Така поведінка на-

селення спричинила ефект деформації пам'яті простору, із якого витіснялось найбільш болюче. Як зауважує Дж. Беннет, досвід може стати пам'яттю лише за умов репрезентації [Bennet 2014: 146]. Підсвідоме ж намагання вберегтися від травми як через її замовчування, так і через невимовність на десятиліття спровокувало ефект репрезентаційного вакууму. А тому навіть там, де говорити було безпечно, не завжди вдавалося віднайти відповідну мову, аби вербалізувати пережитий досвід. Із часом цей досвід ставав все менш актуальним і зрозумілим у середовищі, яке набувало нових рис, особливо по Другій світовій війні.

Поліетнічність роду Олександрі Краснової розкриває і ментальні особливості регіону, звідки вона походить, і травматичний досвід ХХ століття в цьому краї. Її внучка Ліза, попри небезпеку для життя, проривається на територію Луганщини, яка вчергове окупована Росією. Дівчина переконана, що лише фізичне відчуття місця пам'яті дасть їй можливість пізнати і зрозуміти минуле власного роду. Ані військові блокпости, ні ризик підірватися на міні не зупиняють її у цілеспрямованому прагненні опинитися там, де вона, за власним переконанням, мусить бути саме тепер.

Загалом пошук пам'яті для Лізи – це неодмінно подорожі, своєрідний бахтінський хронотоп, який у конкретному просторі взаємодоповнює два часові значення – минуле надає смислу теперішньому, яке, відповідно, пояснює для себе досвід і значення пережитого. Ліза їде у німецький Грісгайм, де була фабрика, куди нацисти привезли на примусові роботи Олександру Краснову і її двоюрідних сестер Душу та Ньюшу. Вона не лише шукає вже неіснуючих місць родинної пам'яті, а прагне насамперед пройти шлях, яким бабуся виїжджала із маленьким сином з Німеччини до Нідерландів, що, власне, стали батьківщиною Олександриних дітей та внуків. У цьому проявляється європейська тотожність Лізи, яка прагне відкривати світ, незважаючи на бар'єри та кордони. Кліфорд Гіртц у своїх антропологічних дослідженнях культури дійшов висновку, що західна концепція людини як унікального всесвіту розкривається через розуміння її як своєрідної ідеї в контексті світових культур [Geertz 1974: 31]. Героїня роману намагається зрозуміти особливість власного Я у контексті тих меморіальних практик, яких набувала Олександра у своїй часопросторовій подорожі з СРСР через нацистську Німеччину до Нідерландів, а відтак до самої Лізи.

Кожен із етапів цієї мандрівки означений не лише спогадами, а й відповідними культурними кодами, пріоритетним серед яких є чорно-червоне вишиття – як дерево роду, започатковане бабою Марією і передане Олександрі у знакову мить, у перший день Другої світової, що стала вирішальною подією в житті Олександрі, а пізніше так само важливою і для її нащадків. Загалом вишивка має особливе символічне значення в культурному коді українців. Її трактують і як національний символ, і як оберіг, і як специфічну манеру

міжпоколінневої комунікації. Саме вишивка є особливим атрибутом у ритуальних практиках, що відображають життєвий цикл українців – народженні, одруженні, смерті, календарно-обрядових дійствах народного та релігійного характеру. Тому цілком зрозуміло, що вишите дерево роду є лейтмотивом, а навіть символічним тлом подорожі героїні роману у пам'яттєві лабіринти родового минулого. На підставі висновку Гіртца М. Фріман логічно переконує, що концепція *себе* значною мірою пов'язана із культурою [Freeman 1993: 27], особливо в певних координатах часу і простору, в яких індивід перебував у цій культурі.

Історія Лізи як нідерландки починається саме в нацистській Німеччині, де Олександра зустріла свого першого чоловіка, на батьківщину якого й переїхала в 1944 році. Тому знаково, що свій шлях до пам'яті роду дівчина починає власне із цього аспекту травматичного досвіду бабусі. Потім була Росія, де героїня символічно вбачає початок більшовизму – режиму, що запустив незворотний процес знищення людини, її гідності і свободи не лише на територіях, які безпосередньо опинилися під окупацією радянської держави, а й спровокувала домінування тоталітаризму у всій Європі. Фінальним топосом подорожі героїні до себе стає окупована Росією Луганщина 2018 року, де дівчина здійснює містичну подорож минулим свого роду і рідинного краю. Провідником у ній стає прадід Ніколай – представник того покоління, яке пережило найбільший злам власної самості, втратило дім, майно (землю, яка для селянина в Україні завжди вважалась великою цінністю), батьків, а згодом і дітей. Це фактично покоління зламу історії, коли старий світ із його цінностями і досягненнями був насильно заміщений ідеологічними симулякрами, адже те, що пропагувала влада більшовиків, зовсім не відповідало їхнім нововведенням і методам їхнього правління. На долю того покоління випало дві війни, депортації і репресії. Воно втратило найголовніше – можливість передати набутий досвід життя нащадкам, бо цей досвід або вже не мав жодного значення в конкретних умовах, або був небезпечний навіть до переказування, або самі нащадки опинилися поза зоною засягу будь-якого контакту з рідинним минулим, як, наприклад, Олександра Краснова.

Вербалізація простору пам'яті

У процесі своїх географічних мандрівок Ліза намагається реанімувати місця пам'яті, зіставити власне та історичне знання про них зі спогадами Олександри, збереженими фотографіями, фільмами, документальними та художніми творами тощо. Це і місце не існуючої вже фабрики в Грісгаймі, і рідинне село Краснових, і хутір, де Олександра деякий час мешкала зі своєю бабою в батькового приятеля, і Луганськ, куди вони змушені були виїхати внаслідок роз-

куркулєння, і Станиця Луганська, де родина жила в часі німецької окупації, звідки дівчину вивезли на примусові роботи до Райху, і Одеса, де мешкають бабині родичі. Покликаючись на концепцію П'єра Нора, можемо сказати, що усі зазначені в романі географічні локації – це ті символічні об'єкти, із якими герої роману Вееди пов'язують свої спогади та окремі цінності [Нора 2014]. Однак варто зазначити, що письменниця не конкретизує цих місць. Навіть якщо називає їх, то наділяє змістом або абстрактним, або містичним, або символічним.

Залучення згаданих локацій у процес творення авторського нарративу пам'яті важливе ще з однієї причини. Ліза Вееда намагається відчитати різні культурні контексти цієї пам'яті, зумовлені і територіальними, й історичними, і національними особливостями. Адже, як акцентує Ларс Еберт, у процесі пізнання минулого, „окрім чинника часу, існує, звісно, ще й розрив між культурними сферами” [Ebert 2022: 22]. Апелюючи до Вальтера Беньяміна, дослідник логічно переконує, що без усвідомлення цього розриву „могли взагалі не бачити нічого значущого, окрім абстракції чи ілюзії, оскільки тодішне розуміння об'єкта принципово відрізняється сьогодні в контексті світу, в якому ми живемо” [Ebert 2022: 22]. Саме тому героїня роману активно подорожує місцями, що безпосередньо пов'язані з травмою її бабусі, через них пізнає травму свого роду і намагається декодувати усі важливі смисли минулого за допомогою механізмів творення літературного тексту. Перед нею завдання – відшукати всі точки перетину цих різних культурних сенсів у долі Олександрі, а відтак показати географічний, ментальний та історичний шляхи досвідів предків до себе-розуміння Лізи.

Згадані місця в контексті аналізованого сюжету радше варто назвати *просторами пам'яті*, що навіть без прив'язки до конкретного топосу в контексті відповідних культурних та історичних дискурсів набувають важливого змісту. Алла Киридон простір пам'яті визначає як „ціннісно наповнений пласт культурної спадщини, який відображає засвоєння, запам'ятовування та відтворення минулого досвіду в системі образів” [Киридон 2013: 208]. Однак це визначення більше стосується національного чи колективного виміру пам'яті, і видається дещо узагальненим щодо індивідуального її трактування. Водночас дослідниця виокремлює дві досить важливі характеристики явища, розуміючи його як „психологічний феномен індивідуальної / колективної свідомості, що формує різноманітні (іноді суперечливі) образи подій, явищ, емоційного поля тощо; та як структурований фіксований простір, якому надається пам'яттєвих смислів” [Киридон 2013: 205]. Усі згадані і марковані меморіальними текстами родинного минулого географічні локації аналізованого роману відображають простір пам'яті саме як „психологічний феномен” індивідуальної свідомості героїні Лізи.

Найбільш знаковим у цьому плані видається образ Палацу загубленого донського козака. Це містичний світ переходу Лізиних предків після смерті в інші виміри. Водночас це символ того, наскільки ефемерною виявилася радянська держава, що за показовою архітектурною величчю намагалася приховати ті людські трагедії, до яких призвела у процесі свого становлення. Привид цієї споруди уособлює для героїні і час, і простір. У ньому закодована вся травматична історія її роду, регіону і людей, що населяли його в період СРСР. Дослідниці Крістіна Демарія, Анна Марія Лоруссо та ін. переконують, що коли ми говоримо про простори пам'яті, то переважно маємо на увазі реальні та матеріальні локації, місця вшанування пам'яті та їхній емоційний супровід. Але в цьому випадку йдеться також про сукупність нематеріальних семіотичних конструкцій, що представляють простори, які репрезентують (травматичне) минуле через ритуальні практики та мистецькі образи [Demaria et al. 2022: 1]. Саме такий варіант пропонує Вееда, коли за допомогою художнього вимислу показує, як відкриття й осмислення досвіду предків здатне руйнувати навіть найстійкіші тоталітарні міфи. Недаремно провідником у цьому палаці для Лізи стає її прадід Ніколай. У цих двох постатях прочитуємо спробу налагодження діалогу поміж поколінням, яке, як згадано вище, розірвало пам'яттеву тяглість, втративши можливість/здатність говорити, і поколінням постпам'яті, котре гостро відчуло необхідність виправити неповноту знання про минуле. Як стверджувала Маріанна Гірш, *постпам'ятть* від пам'яті відрізняє дистанція кількох поколінь, а від історії – глибока особиста причетність [Hirsch 2010: 254]. Унаслідок неословленого досвіду Ніколай не може знайти остаточного спокою десятиліття по смерті, а Ліза відчуває суттєві прогалини у цілісності власного Я у своїй реальності.

Мандрівка героїв палацом загубленого донського козака – це процес розвінчування радянського минулого, у силовому полі тяжіння якого фактично до 2014 року перебували і Луганщина, і загалом Україна, і почасти світ, який завчасу залишив злочини радянського тоталітаризму без належного переосмислення і засудження. Із кожною розповіддю Ніколая про те, що відбувалося з їхньою родиною в період колективізації, Голодомору, війни, повоєння, Ліза помічала, як безповоротно руйнується образ пишного величного палацу, де була насправді замкнута правдива пам'ять її роду і народу. Палац символізував ту державу, про яку дівчина досі мала досить умовні уявлення.

З кожною оповідкою Ніколая блискуча золота стеля урочистої зали ставала гидкішою. Якщо мої предки під страхом смерті змушені були закопувати в землю важливі для них речі, то яку цінність могли мати шматки золота в тому Палаці Рад? [Weeda 2022: 117].

Чим більше героїня пізнає минуле, тим очевиднішим стає для неї міф СРСР. Варто зауважити, що, попри травматичний досвід дитинства Олександр

дри, окремі спогади були доволі позитивними, зокрема про участь в комсомолі, де разом із подругами вчили пісеньки про могутню вітчизну та співали їх на міських парадах [Weeda 2022: 31], чи, наприклад, про те, як дітей вишколювали у стрільбі та проводили курси догляду за пораненими [Weeda 2022: 31]. З одного боку, позитивна візія таких спогадів пов'язана з тим, що героїня асоціювала їх із часом дитинства та юності, коли все видавалося відносно добрим, родина жила разом і особливостями якихось негараздів діти переймалися не так гостро. З іншого боку, не можна не відзначити того, що мілітарна особливість радянської ідеології заклала перспективу війни у свідомість наймолодших. Ліза ж відкриває для себе те минуле з іншої точки зору – із позиції травми, яку успадкувала вона сама, хоча про її суть практично не знала нічого. Що більше, спогади бабусі були лише претекстом до глибшої проблеми пам'яті. Так, вони важливі як усна історія свідка. Однак розуміємо, що саме з огляду на вік Олександри в період, коли відбувалися ці травматичні події, та значно більший досвід життя жінки поза батьківщиною спричинили ефект ностальгії, за якого травма втрати і її причини та наслідки могли бути заміщені травмою туги. Як зауважує К. Демарія,

з одного боку, пам'ять передбачає минулу реальність, яка згадується поза суб'єктивністю людини. Проте, з іншого боку, пам'ять потребує оповідача, оснащеного звичайними культурними фільтрами дистанції між поколіннями, віку та статі, класу та політичних уподобань. За допомогою такого оповідача можна розкрити правду минулого [Demaria et al. 2022: 2].

Саме тому образ прадіда Ніколая – це цілком відповідний варіант пригадування минулого. Його використання вирішує кілька важливих проблем сюжету: по-перше, ідентифікує для героїні незнаний досі їй простір пам'яті; по-друге, пояснює соціокультурний та історичний контексти цього простору; по-третє, наповнює його персонажами роду, що дає можливість дівчині глибше зрозуміти й пізнати їх; по-четверте, відкриває Лізі бабу Олександрю в цьому просторі, зокрема історію до її народження та після від'їзду з перону вокзалу у Станиці Луганській 1942 року.

У цій містичній мандрівці героїня відкриває для себе ті важливі географічні й історичні топоси, які лише в оповідях Ніколая набувають певного смислу. Проте більшість із них – це *місця втрати*: пам'яті минулого, рідних та близьких людей, фізичного й ментального дому. П. Нора заявляє, що „поняття місць пам'яті має сенс лише тоді, коли їхнє вивчення дозволяє висловити щось інше, крім того, що може зробити класична й традиційна історія” [Нора 2014: 246]. Місце пам'яті, на відміну від узагальненого простору, має конкретні ознаки, а часто й географічне розташування, та їх можна уявити й емоційно відчути на прикладі асоціацій. Чи не єдиним втіленням такого місця в романі є образ *дому*, який у традиційній українській свідомості

асоціюється з місцем, де жило щонайменше кілька поколінь, де народжувались і виростали діти, відбувалися різноманітні ініціаційні й ритуальні події. Теоретично значення дому Ліза могла собі уявити, з огляду на те, що саме Олександра намагалася внучці прищепити його цінність своїми оповідями, близькими і частими контактами з рідними, залученням до них внучки. Але такий образ дому в життєвій історії самої Олександри пов'язаний лише із далеким дитинством та родинною хатою в селі, звідки на початку сталінської колективізації вони змушені були виїхати. Саме там, власне, і починається історія її травми.

Процес більшовізації українського Сходу поклав початок деконструкції місць, пов'язаних із меморіалізацією минулого. Для тоталітарних режимів, що виникли й функціювали у ХХ столітті, надважливим завданням була ліквідація цвинтарів та здійснення масових безіменних поховань. Метою таких режимів було знищення свідчень історичної присутності в тому чи тому просторі конкретного народу, етносу, родини тощо. Примусові виселення, Голодомор, заселення регіону мешканцями з інших територій СРСР (переважно з Центру чи Півночі Росії) призвели до витіснення історичної пам'яті регіону, розпорошення її по світу або й цілковитого знищення. Баба Марі – найстарша героїня роману, від якої, власне, й отримала Олександра червоно-чорне вишиття дерева роду, в момент, коли їх змушують покинути їхній дім, згадує вкрай важливі деталі: „Все моє життя тут. Тут же посередині кімнати народилася Анна. Тут Степан просив моєї руки. Тут ми поклали його тіло, обернене обличчям до ікони, яку хвилину тому знищили ті два пси” [Weeda 2022: 122]. На схилі свого віку жінка пізнала найбільшу людську кривду – зневаження й знищення всього, що досі вважалося сакральним: пам'яті, віри, дому. У свідомості персонажів роману кожен візит більшовицьких виконавців – це проникнення в найінтимніший простір людського духу, що свідчило про особливий цинізм режиму. Про це досить промовисто свідчать спостереження дитини. Дівчинка в тих обставинах переживає ефект відчуження не лише дому, а й звичного для неї світу: „із кожним їх дотиком до меблів чи інших предметів Олександра відчуває, що дім все менше належить їй і її батькам, особливо тоді, коли молодики всовують свої руки аж по пахи у піч” [Weeda 2022: 101]. Дім перестає бути місцем безпеки, місцем, де Я набуває першого і фундаментального змісту, закладає основу саморозуміння. Дім є першим топосом родинної пам'яті.

Фактично перші десятиліття становлення радянської влади в регіоні – це процес декоренізації місцевого населення, який із новою силою повертається вже після 2014 року, що також прописано в романі. При цьому ситуація виїзду луганчан у 2014-му [Weeda 2022: 143] дзеркальна до тієї, яку спостерігала Олександра у своєму селі в 1931-му [Weeda 2022: 128].

Ще один важливий аспект у контексті аналізованого роману, який варто зазначити, – розуміння героїнею простору пам'яті поза межами національ-

ної свідомості. Дівчина не сприймає Луганщину також як простір *іншого* чи *чужого*. Лінія фронту, що розділяє окуповану Росією частину регіону із Україною, фактично не має суттєвого значення. Головне для неї – це межа між незнанням і пізнанням, яке має статися *тут*. Цей простір Ліза *a priori* сприймає як свій, навіть ще не знаючи тих пам'яттєвих сенсів, яких шукає. У цьому випадку маємо справу з розумінням регіону як родового простору, де героїня шукає той аспект власної ідентичності, якого їй бракує. Для неї Луганщина – не Донбас, не Слобожанщина, не Україна і не Росія. Це передусім дім роду, простір пам'яті, а вже тоді всі інші географічні та етнічні означення.

Утім, як було зазначено вище, питання національної приналежності так чи так виникає у більшості персонажів роману, які на певному етапі життя на рівні різних поколінь задаються питанням: „Хто я?” [Weeda 2022: 58, 61, 143]. Цю проблему не вдасться оминати, коли йдеться про ідентичність посттоталітарного суспільства, яке свого часу було позбавлене можливості вільного самовираження. Спроби персонажів ідентифікувати себе на тлі війни, що набирає обертів, – це вихід зі статусу людини радянської. Можемо їх розцінювати як позитивний наслідок тих трагічних подій, що відбувалися в Україні від 2014 року. Анексія Криму, воєнна інтервенція на Донбас – це ті проракунки Росії, які радше відштовхують, аніж ще більше затягують українських громадян в силове поле її імперіалізму. Для Лізи ж ця проблема природно вторинна, оскільки її національна самоідентифікація сформувалася в середовищі нідерландської культури. Родинні зв'язки відсилали радше до етнічних особливостей, які, зрештою, вона і намагається пізнати у своїй меморіальній подорожі. І хоча авторка в інтерв'ю, пов'язаних із романом, акцентує на українському походженні [Interview 2022; Book presentation 2022], герої її твору є носіями або ідентичності невизначеної (Коля, Вітя, Андрій), або пріоритетно етнічної (субетнічної) – донські козаки (як-от Ніколай).

Історичні травми

Увесь процес віднайдення та пізнання родинного досвіду минулого в романі Лізи Вееди – це, по суті, зустріч головної героїні з травмою, яку вона перша у представленому в сюжеті поколіннєвому ланцюжку має вербалізувати насамперед для себе, а відтак, і для всього свого оточення, а навіть ширше – для західної аудиторії, яка здебільшого відкриває для себе Україну *ab ovo*. Війна на Донбасі передовсім привернула увагу до історичного змісту регіону, а відтак усієї України. Те, як відбувалося викорінення локальної ідентичності (пріоритетно української на початок ХХ століття) та заміщення її радянською ідентичністю без ґрунту із перспективою політичних та історичних маніпуляцій, поступово ставало зрозумілим на тлі чергової загрози виселень, руйнувань,

репресій. У домі Краснових, з якого їх вигнали у 1931 році під страхом вивезення до Сибіру як куркулів, поселились невідомі „нові селяни” [Weeda 2022: 250], які, за переконанням баби Марі, „нічого не вміють, а господа перетворили в суцільне запустіння” [Weeda 2022: 250]. У цьому ж контексті особливо цинічним є процес „перевиховання” дітей убитих селян у спеціально створених для цього сиротинцях [Weeda 2022: 75–76]. Очищені від „небезпечних елементів” території більшовики мапували своєю топонімікою, символами та знаками, що утверджували й легітимізували їхню владу. Через покоління-два вона вже ні у кого не мала викликати сумніву щодо свого статусу.

Вееда своїм романом фактично вписує маловідому історію більшовизації українського Сходу у широкий європейський культурний контекст, де донедавна домінували інші пам'яттєві дискурси, переважно пов'язані із трагедіями Другої світової війни та Голокосту. Українська травма набуває голосу і змісту в іншій мові та культурі, виходячи поступово зі статусу й стану історичної амнезії та вторинності.

Травма в романі *Олександра* багатовимірна і, що важливо, розкривається у причинно-наслідкових зв'язках поміж минулим ХХ століттям та сучасною війною. Авторка на прикладі родини Краснових показує трагедію всього українства, що стало об'єктом безкомпромісного нищення й насильства з боку радянської держави. Вееда робить акценти на найсуттєвіших подіях минулого, що змінили природний рух життя у ХХ столітті. Колективізація кінця 1920-х років призвела до того, що в українського селянина забирають землю, яка означала значно більше, аніж лише майновий статус. Земля була важливим складником ідентичності селянина, який, попри важкі фізичні зусилля, не мислив себе без неї і поза нею. Відчуження землі, змушення до колективного господарства чи до переїзду в місто, аби працювати на підприємстві (як у випадку з родиною Краснових) означало докорінний підірив морального духу українського селянина. Остаточо зламати його допомогло відчуження засобів до життя – насамперед їжі, часто й помешкання, що також докладно прописано у романі.

Маємо розуміти, що так званий процес колективізації аж ніяк не відповідав ідеологічним більшовицьким лозунгам про створення держави однакових людей і рівних можливостей. Ішлося тут насамперед про упокорення й ліквідацію певних соціальних верств (у цьому випадку українського селянства), що не піддавалися контролю. Ханна Арендт звернула увагу на те, що саме через поєднання таких чинників, як чисельність людей і володіння землею, а також на те, що до утворення СРСР селяни були найпотужнішим суспільним класом, питання їхньої ліквідації було пріоритетним і вирішувалося найбрутальнішими методами – штучним голодом і депортаціями під приводом експропріації власності в „куркулів” та колективізації [Арендт 2005: 420]. Переїзд у місто хоч і давав позірні перспективи порятунку, але насправді

передбачав фізичне виснаження, надмірне використання людської праці за мізерні продуктові пакети, прогодувати якими сім'ю було практично не можливо. Ця проблема, порушена в романі *Олександра*, фактично показує детальні механізми здійснення більшовиками геноциду українського селянства.

Черговим кроком на такому шляху був Голодомор осені-зими 1932–1933 років. Роман *Олександра* пропонує індивідуальну версію цього досвіду, частіше ґрунтовану на родинних переказах, частіше на історичних фактах. Утім, це ще один важливий приклад того, що ця травма українського минулого, свого часу не ставши об'єктом колективного проговорення, набуває щоразу виразніших ідентифікаційних ознак саме через індивідуальні репрезентації. Так, є певні ризики у повноті особистих історій, а саме: надмірна емоційність, спричинена глибиною пережитої травми, часова дистанція, нашаровування пізніших досвідів, зрештою, забування. Чинники, які редукують цей вид пам'яті, здебільшого теж особисті, внутрішні, тоді як колективна пам'ять часто зазнає зовнішньої редукації. В. Солдатенко, зауважує, що „колективна пам'ять (і національна, й історична) в кожен конкретний момент, у кожному окремому соціумі зазнає обов'язкових соціальних та ідеологічних впливів. Вона просто неможлива поза політикою й ідеологією (кон'юнктурою)” [Солдатенко 2014: 7].

Джеймс Мейс був переконаний, що на початку 1930-х років в Україні провадилося дві кампанії: „одна з них мала на меті заморити людей голодом до смерті, забираючи у них продовольство, друга – завдати шкоди їхній культурі, забороняючи їй здобутки і репресуючи тих, хто її створював” [Мейс 2013: 26]. Таким чином тоталітарний режим, знищуючи пам'ять національну, творив пам'ять травматичну, факт існування якої також був табуованим. Травма Голодомору, попри її фізичні, психологічні та ментальні наслідки, упродовж десятиліть так і не здобулася на відповідний меморіальний дискурс ані у світлі української, ні тим паче світової культури. На це, звісно є як об'єктивні (багаторічна заборона радянського режиму на тему Голодомору, знищення архівних документів, фізичний відхід очевидців та жертв трагедії), так і суб'єктивні (відсутність повноцінної державної політики щодо меморіалізації жертв тоталітарного режиму, ігнорування уваги до травматичної пам'яті національного минулого, страх очевидців пригадувати і говорити навіть тоді, коли це вже було можливо) причини. О. Кісь зазначає: „Оприлюднення свідчень вимагає символічного простору в межах відповідної культури” [Кісь 2010: 175]. Ідеться про простір як для свідчень, так і для їх суспільної рецепції. Тому, на думку дослідниці, „розповідання історії про травму часто залежить від офіційної політики пам'яті, яка створює умови для офіційного обговорення питання, або, навпаки, унеможлиблює його” [Кісь 2010: 175].

Веда не намагається детально описати Голодомор на прикладі зображеної в романі родини. Історія її героїв – це штрихи до теми, намацальні кроки кризь

минуле, де найбільшим викликом є можливість відчутти глибину трагедії, яку переживає людина, єдиним бажанням якої є їсти [Weeda 2022: 77], на очах якої – незліченні опухлі тіла на вулицях міста, які на ранок кудись зникають [Weeda 2022: 211], постаті дітей, які „виглядали, наче без тіл. Були схожими на картоплини зі вткнутими в них чотирма патиками та головою” [Weeda 2022: 211]. Експресіоністські мотиви голодоморного апокаліпсису Луганська змінюються натуралістичною картиною перетворення людини в інстинктивну істоту перед відчуттям смерті власної, смерті дитини чи матері. Цю травму минулого авторка обрамлює символічним образом зерна, в якому перманентно застрягають Ліза і Ніколай в палаці загубленого донського козака. Це зерно засмоктує дівчину, як трясовина, сиплеться їй крізь пальці, оголює кітчеві радянські фрески на стінах палацу, за якими проступають образи спрацьованих, голодних і змучених її предків, сюжети їхніх реальних життєвих історій. У романі за різних обставин (що у випадку містичної мандрівки героїв у міжчассі в Палаці, що під час сучасних застіль у родичів в Одесі) лейтмотивом проходить культ їжі, якої, за переконанням персонажів, ніколи не буває надміру. Це спочатку дивує Лізу, адже для пересічного європейця такі особливості ментальної поведінки не вписуються в рамки знаної йому традиційної культури.

Черговою травматичною темою роману є вивезення нацистами молоді з окупованих територій на примусові роботи до Німеччини. Ця тема досі залишається на маргінесах мистецьких дискурсів, у тому числі й літературних, попри те, що це один із найбільш травматичних досвідів українців часу Другої світової війни. Видозмінюючи відповідно до обставин та реалізуючи так званий Генеральний план „Ост”, у 1942 році нацисти вивезли зі східних окупованих територій кілька мільйонів молодих осіб на примусові роботи, аби підтримати економіку Райху. Відповідно до результатів сучасних досліджень, у роки гітлерівської окупації з України вивезено понад два мільйони робітників, що становило „48% усіх остарбайтерів, які походили з території СРСР” [Україна у Великій війні 2014: 96]. Покликаючись на визначення австрійської історичної комісії, Олена Лисенко акцентує, що хоч вирішальним у примусовій праці був зовнішньоекономічний чинник, однак працівників добирали не за їхніми професійними уміннями чи здібностями, а на підставі походження – національного, етнічного чи релігійного [Лисенко 2012: 15]. Таємний план „Ост” передбачав так зване звільнення життєвого простору окупованих територій для німців. На території Східної Європи це передбачало винищення слов'ян, у тому числі й українців. Зміна воєнної ситуації дещо верифікувала нацистські плани, зокрема і щодо використання живої робочої сили.

Обмеженість цієї теми в широкому суспільному дискурсі сьогодні пов'язана аж ніяк не з браком джерел. Ідеться насамперед про відсутність належ-

ної історичної політики Радянського Союзу, яка могла би закріпити цю тему в контексті історії Другої світової війни. Однак травма остарбайтерів, більшість із яких походили з території УРСР, була вкрай невігідною, оскільки зміщувала травматичну рамку з універсальної радянської версії жертви війни на конкретний індивідуальний, а почасти навіть національний досвід жертви примусової праці. Дмитро Веденеєв зазначає, що в період війни радянська пропаганда досить активно використовувала тему примусового вивезення молоді – з метою утримання антигуманного образу ворога, однак уже після капітуляції ця „проблема не була віднесена до пріоритетних наукових напрямків, зазнала певних перекручувань, а ще більше – замовчувань” [Веденеєв 2012: 13]. Гелінада Грінченко уписує цю проблему в радянську концепцію героїв та антигероїв художньої літератури та публіцистики [Грінченко 2012: 23]. Дослідниця виокремлює два хронологічні етапи радянської рецепції проблеми вивезень на примусові роботи до нацистської Німеччини: „1942-го – середина 1950-х рр. та середина 1950-го – кінець 1980-х рр. Ці періоди різнилися між собою, по-перше, магістральним завданням (від)творення відповідної пам’яті, по-друге – набором характерних рис та поведінковим репертуаром героїв та антигероїв зазначеного проекту” [Грінченко 2012: 23]. Попри гендерні й тематичні відмінності текстових образів, спільним є пропагандистське конструювання образу радянської жертви, героя-антифашиста, поза контекстом якого часто залишалися його індивідуальні та національні досвіди, які могли би стати основою дискурсу пам’яті не штучно героїзованої, а пріоритетно травматичної з перспективою проговорення та осмислення.

В романі Лізи Вееди ця тема добре прописана в фабулі. Саме вона мотивує героїню почати пошуки незнаной себе звідти, де закінчилась українська історія Олександрії. Травматичний досвід примусової праці дівчат з України вчергове підкреслює репресивну політику тоталітарного режиму щодо поневолених. Першим етапом цих репресій було знеособлення індивіда, позбавлення його права й можливості самоідентифікації і самопрезентації, які не вписувалися в норми поведінки упокорених. Зневажання імені й прізвища, замість чого – квадратна нашивка із трьома літерами OST [Weeda 2022: 308–309], принизливий медичний огляд із нівелюванням тілесної інтимності й так зване знезараження [Weeda 2022: 307], принизливе трактування людей як стада і товару, призначеного на вибір потенційним працедавцям [Weeda 2022: 309].

Чинником, який ще більше поглиблював травму остарбайтерів, була обмежена можливість повернення додому після нацистської капітуляції. Незважаючи на те, що радянська ідеологічна риторика допускала варіант позиціонування їх як жертви війни, про що згадує Г. Грінченко, багатьох, хто зважився повернутися, чекали випробування іншого окупаційного режиму. Хоча радянська влада змушена була лояльніше ставитися до громадян, які,

вимушено опинилися на території ворожої держави, з метою повернення їх додому і поповнення втраченої у часі війни робочої сили, здебільшого репатріантів чекали підозри, перевірки, а часто ув'язнення або й смертна кара. Тетяна Пастушенко зазначає, що численні ухвали та постанови уряду СРСР свідчать про поступове створення сприятливих умов для соціальної адаптації репатріантів у повоєнному радянському суспільстві, особливо щодо найбільш безпорадних із них – матерів, неповнолітніх дітей та інвалідів. З іншого боку, сам факт появи подібного документу з роз'ясненням прав репатріантів свідчить про те, що в реальному житті такі постанови нічого не значили, і дуже часто порушувалися [Пастушенко 2011]. Вееда описує цей досвід на прикладі Наташі, з якою Олександра мешкала у спільному баракі в Грісгаймі. Жінки випадково зустрічаються в Станіці Луганській, коли Саша в 1970-х роках вдруге приїхала додому. Після повернення з Німеччини нова окупаційна влада потрактувала Наташу як колаборантку в час війни.

За Пастушенко, після війни в Радянському Союзі, який утверджує свою тоталітарну політику у статусі переможця, чисельність в'язнів ГУЛАГу сягає найвищих показників від часу його існування [Пастушенко 2011: 9–10]. Серед них опинилися також репатрійовані цивільні особи. Дослідниця зауважує: „Не всі вони обов'язково зазнавали кримінального переслідування, але «другосортність», невизначеність їх громадянського статусу, незважаючи на декларовані державою права й соціальні гарантії, були досить відчутними” [Пастушенко 2011: 10]. Героїня *Олександри* в розмові з давньою приятелькою згадує: „Я лише повернулася і відразу потрапила до Сибіру. Незадовго до того народила дитя, а вже мусила їхати. Мій чоловік, мій маленький син і я. І знову опинилася в баракі. Ми гарували, як воли. Я рубала дерева голими руками і гнула залізо старими машинами. Харчували нас ще менше, аніж у німців” [Weeda 2022: 322].

Найбільшою травмою для жінки виявилось несприйняття її оточенням, у яке вона повернулася. Ефект підозрливості, нерозуміння, незручності, а навіть остраху не виправдав найбільшого сподівання – відчуття дому. Брак можливості бути почутою і зрозумілою занурює Наташу у ще глибшу кризу. Приклад цієї героїні показує, як повоєнна ситуація увиразнила образ Радянського Союзу як держави замовчуваного досвіду. Зрештою, це було необхідно з метою формування переможної ідеології, де героїчний образ жертви міг ґрунтуватися на керованій колективній репрезентації війни. Індивідуальна ж не лише не вписувалася в цю систему координат. Вона була небезпечною.

Сучасна російсько-українська війна репрезентована в романі як чергова травма, яку переживають мешканці Луганщини від 2014 року. Вона акумулює фактично ті самі історичні виклики, перед якими були різні покоління родини Краснових, однак вже у сучасному вимірі. У цю війну zaangażовано щонайменше три покоління – і ті, які пережили досвід минулого,

і соціально активна молодь, і діти. Центральним мотивом травматичного сюжету є *втрата дому* – як ментального, так і фізичного. Герої змушені або прийняти новий громадянський статус – так званих ЛНР-рівців (читай – росіян, що було підтверджено після офіційної анексії регіону в 2022), або виїхати, або бути готовими до найгірших наслідків – переслідувань, ув'язнень, катувань, відчуження майна, вбивства. Фактично всі ці наслідки трапляються з героями роману. Вітя, єдиний син Олександрини сестри Надії, стає на бік сепаратистів і про подальшу його долю можна лише здогадуватися. Ігор, син ще однієї сестри Олени, чинить самогубство, причому ця історія дуже сумнівна, із натяками на те, що до самогубства його довели погрозами. У дім Ніни (сестри Олександрини) потрапляє снаряд і руйнує його. Син Ніни, Коля, спочатку зазнає шантажу з боку сепаратистів, які фактично грабують його магазин, змушуючи працювати на задоволення їхніх потреб. Його опір призводить до того, що Колю жорстоко вбивають. Родина не може з'ясувати обставин смерті Колі, а тому Ліза зустрічає його в міжчассі, разом із прадідом Николаєм. Містичний світ дає їй змогу пізнати, як і за що сепаратисти жорстоко вбили її дядька. Саме Коля є тим, на чій могилі Ліза має покласти родове червоно-чорне вишиття, аби заповнити білі плями пам'яті роду, надати йому змісту, назвавши злочини, кривди і втрати своїми іменами. З іншого боку, заповіт баби Олександрини про те, щоби завезти вишите дерево роду в місце, де йому належить бути, – це водночас завдання і шанс самій Лізі знайти себе ту, яка досі їй була невідома. Героїні почасти вдається така самоідентифікація, хоча на цьому не закінчується ані історія її роду, ні війна.

Прийшовши до тьми на мінному полі за межами пункту пропуску з території, контрольованої Україною, Ліза фактично повертається до реальності зовсім іншою. Це символічне повернення не так із фізичної неприємності, як із шоку пізнання травматичної пам'яті минулого своїх предків. У цьому процесі дівчина почасти замикає коло культурної амнезії роду. Практично чотири покоління її предків були відкинуті на маргінесі історії, опинившись у просторі тоталітарної держави, яка не давала права людині бути собою.

Ми простежили *три рівні* реконструкції родової пам'яті в романі Лізи Вееди *Олександра*. У першому вимірі пригадування минулого представлено як основу ідентичності, що споріднює як старші покоління (Николай, Олександра), так і молодих (Ліза). Другий проблемний рівень роману проявляється через наративізацію простору пам'яті. Цей аспект остільки важливий, що йдеться про пригадування та відновлення втраченої мови (і в безпосередньому, і в символічному значенні цього слова), яка стала мовою травми, мовою забуття кошмарного минулого. На жаль, із початком війни на теренах Сходу України мова травми знову стає актуальною, люди повертаються до мовчання, намагаючись вижити за умов поневолення і репресій.

Авторка роману ретельно аналізує історичні контексти, що зумовили травматичну пам'ять ХХ століття – періоду тоталітарної дійсності, в якій людину позбавляли індивідуальності й перетворювали на іграшку в руках влади. Це складає третій рівень інтерпретації роману *Олександра*, оскільки в цьому тексті прописано багато трагічних подій минулого. Ці події, варто наголосити, зруйнували життя кількох поколінь персонажів твору – родини Краснових, що походила з донських козаків, була репресована та асимільована радянською владою, а пізніше нацистською Німеччиною чи, врешті, сучасною Росією. Викривання та проговорення історичних травм, свідчить письменниця, спонукає до розуміння сучасних проблем, пов'язаних із набуттям чи зміною ідентичності – індивідуальної, родової, колективної, національної. У межах роману-саги Лізі Вееді вдалося переконливо зобразити ці процеси упродовж п'яти поколінь героїв, тобто охопити історію ХХ і частково ХХІ століття.

Список використаної літератури

- Арендт Х., *Джерела тоталітаризму*, Київ: Дух і Літера, 2005.
- Веденєєв Д., *Насильницьке вивезення мирного населення з території СРСР і Української РСР до нацистської Німеччини та його відображення у науковій літературі і меморіальних заходах*, [в:] „Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі”, упор. Р. Пилявець, В. Яременко, Київ: НВЦ „Пріоритет”, 2012, с. 3–14.
- Грінченко Г., *Радянський проект пам'яті про примусову працю часів Другої світової війни*, [в:] „Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі”, упор. Р. Пилявець, В. Яременко, Київ: НВЦ „Пріоритет”, 2012, с. 21–43.
- Киридон А., *Простір пам'яті: інструменталізація поняття*, [в:] „Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць”, 2013, с. 203–208.
- Кісь О., *Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор*, [в:] *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*, зб. наук. ст. за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен, Харків: ПП „ТОРГ-СІН ПЛЮС”, 2010, с. 171–191.
- Кордс С., „*Лучше умереть свободным*” - история одной украинской семьи, [в:] Електронний ресурс: <https://www.dw.com/ru/lucse-umeret-svobodnym-sem-rabom-istoria-ukrainskoj-semi/a-64836987>.
- Лисенко О., *Примусова праця: поняття, явище, історичний контекст*, [в:] *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі*, упор. Р. Пилявець, В. Яременко, Київ: НВЦ „Пріоритет”, 2012, с. 15–20.
- Мейс Дж., *Свічка у вікні...*, Київ: ПрАТ „Українська прес-група”, 2013.
- Нора П., *Теперішнє, нація, пам'ять*, пер. із фр. А. Репи, Київ: КЛІО, 2014.
- Пастушенко Т., „*В'їзд репатріантів до Києва заборонено...*”: *повоєнне життя колишніх остарбайтерів та військовополонених в Україні*, Київ: Вид. Інституту історії України НАН України, 2011.

- Солдатенко В., *Історія і пам'ять: короткі суб'єктивні нотатки*, [в:] „Національна та історична пам'ять. Українські остарбайтери: доля і пам'ять”, вип. 9, Київ: ДП НВЦ „Пріоритети”, 2013, с. 3–33.
- Україна у Великій війні 1939–1945*, за ред. І. Юхновського, Київ: Елма, 2014.
- Bennet J., *Wnętrza, zewnątrz: trauma, afekt i sztuka*, [w:] *Pamięć i afekty*, pod red. Z. Budrewicz, R. Sendyki, R. Nycza, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2014, s. 145–180.
- Book presentation: Lisa Weeda Aleksandra*, [in:] Electronic resource: https://www.youtube.com/watch?v=_UlsbM8b0UQ&t=620s&pp=ygUKTGlzYSBXZVWkYQ%3D%3D.
- Demaria C., Lorusso A.M., Violi P., Saloul I., *Spaces of memory*, [in:] „International Journal of Heritage, Memory and Conflict (HMC)”, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, 2, pp. 1–5.
- Ebert L., *Trauma and allegory: truthfulness in fact and fiction. Making a private archive productive*, [in:] “International Journal of Heritage, Memory and Conflict (HMC)”, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, pp. 19–27.
- Eisner, S.P., *Managing Generation Y*, [in:] „Advanced Management Journal”, 2005, v. 70, p. 4–15.
- Freeman M., *Rewriting the self: history, memory, narrative*, London and New York: Routledge, 1993.
- Geertz C. “From the Native's Point of View”: *On the Nature of Anthropological Understanding*, [in:] „Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences”, 1974, vol. 28, no. 1, pp. 26–45.
- Goldgehn L.A., *Generation Who, What, Y? What You Need to Know About Generation Y*, [in:] “International Journal of Educational Advancement”, 2004, vol. 5, no. 1, p. 24–34.
- Hirsch M., *Żaloba i postpamięć*, przeł. K. Bojarska, [w:] *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Antologia*, red. E. Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010, s. 216–269.
- Interview LISA WEEDA over haar roman 'Aleksandra'*, [in:] Internet resource: <https://www.youtube.com/watch?v=o1EPJCF7rzc&t=526s>.
- Strauss W., Howe N., *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*, New York: William Morrow and Company Inc., 1991.
- Vandenberghe D., „Aleksandra” by Lisa Weeda: *Little People as Pawns in Politics*, [in:] Electronic resource: <https://www.the-low-countries.com/article/aleksandra-by-lisa-weeda-little-people-as-pawns-in-politics>.
- Weeda L., *Aleksandra. Ukraińska saga rodzinna*, Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal, 2022.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Arendt Kh., *Dzherela totalitaryzmu [The Origins of Totalitarianism]*, Kyiv: Dukh i Litera, 2005.
- Viedienieiev D., *Nasylnytske vyvezennia myrnoho naseleння z terytorii SRSR i Ukrainskoi RSR do natsytskoi Nimechchyny ta yoho vidobrazhennia u naukovii literaturi i memorialnykh zakhodakh [The forcible removal of the civilian population from the territory of the USSR and the Ukrainian SSR to Nazi Germany, its reflection in scientific literature and memorial events]*,

- [v:] „Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robitnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi”, upor. R. Pyliavets, V. Yaremenko, Kyiv: NVTs „Priorytet”, 2012, s. 3–14.
- Hrinchenko H., *Radianskyi proekt pamiati pro prymusovu pratsiu chasiv Druhoi svitovoi viiny* [The Soviet memory project on forced labour during World War II], [v:] „Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robitnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi”, upor. R. Pyliavets, V. Yaremenko, Kyiv: NVTs „Priorytet”, 2012, s. 21–43.
- Kyrydon A., *Prostir pamiati: instrumentalizatsiia poniattia* [The space of memory: instrumentalization of the concept], [v:] “Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats”, Serii: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny, 2013, vyp. 12, s. 203–208.
- Kis O., *Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor* [Collective memory and history trauma: theoretical reflection against the background of women's memories of the Holodomor], [v:] „U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherelo”, zb. nauk. st. pa red. H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen, Kharkiv: TORHSIN PLuS, 2010, s. 171–191.
- Kords S., „Luchshe umeret' svobodnym” – istoriya odnoy ukrainskoj sem'i [“It's better to die free” – the story of one Ukrainian family], [in:] Electronic resource: <https://www.dw.com/ru/lucse-umeret-svobodnym-cem-rabom-istoria-ukrainskoj-semi/a-64836987>.
- Lysenko O., *Prymusova pratsia: poniattia, yavlyshche, istorychnyi kontekst* [Forced labor: the concept, the phenomenon, the historical context], [v:] „Viina. Okupatsiia. Pamiat: Prymusovi robitnyky z Ukrainy v okupovanii Yevropi”, upor. R. Pyliavets, V. Yaremenko, Kyiv: NVTs „Priorytet”, 2012, s. 15–20.
- Meis Dzh., *Svichka u vikni...* [Candle in the window], Kyiv: PrAT „Ukrainska pres-hrupa”, 2013.
- Nora P., *Teperishnie, natsiia, pamiat* [Present, Nation, Memory], perekl. iz fr. A. Riepy, Kyiv: KLIO, 2014.
- Pastushenko T., „Vizd repatriantiv do Kyieva zaboroneno...”: poviennie zhyttia kolyshnykh ostarbaiteriv ta viiskovopolonenykh v Ukraini [„Entry of repatriates to Kyiv is prohibited...”: post-war life of former Ostarbaiters and prisoners of war in Ukraine], Kyiv: Vyd. Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011.
- Soldatenko V., *Istoriia i pamiat: korotki subiektyvni notatky* [History and Memory: Short Subjective Notes], [v:] “Natsionalna ta istorychna pamiat. Ukrainski ostarbaitery: dolia i pamiat”, 2013, vyp. 9, s. 3–33.
- Ukraina u Velykii viini 1939–1945, naukovo-populiarne vydannia* [Ukraine in the Great war 1939–1945: popular science edition], red. I. Iukhnovskiy: Kyiv: Elma, 2014.
- Bennet J., *Wnętrza, zewnątrz: trauma, afekt i sztuka* [Interiors, exteriors: trauma, affect and art], [w:] *Pamięć i afekty*, pod red. Z. Budrewicz, R. Sendyki, R. Nycza, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2014, s. 145–180.
- Book presentation: Lisa Weeda Aleksandra*, [in:] Internet resource: https://www.youtube.com/watch?v=_UlsbM8b0UQ&t=620s&pp=ygUKTGlzYSBXZWVkyQ%3D%3D.
- Demaria C., Lorusso A.M., Violi P., Saloul I., *Spaces of memory*, [in:] „International Journal of Heritage, Memory and Conflict (HMC)”, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, 2, pp. 1–5.

- Ebert L., *Trauma and allegory: truthfulness in fact and fiction. Making a private archive productive*, [in:] "International Journal of Heritage, Memory and Conflict (HMC)", Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, pp. 19–27.
- Eisner, S.P., *Managing Generation Y*, [in:] „Advanced Management Journal”, 2005, v. 70, p. 4–15.
- Freeman M., *Rewriting the self: history, memory, narrative*, London and New York: Routledge, 1993.
- Geertz C. "From the Native's Point of View»: On the Nature of Anthropological Understanding, [in:] "Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences", 1974, vol. 28, no. 1, p. 26–45.
- Goldgehn L.A., *Generation Who, What, Y? What You Need to Know About Generation Y*, [in:] "International Journal of Educational Advancement", 2004, vol. 5, no. 1, pp. 24–34.
- Hirsch M., *Żałoba i postpamięć [Mourning and postmemory]*, przeł. K. Bojarska, [w]: *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Antologia*, red. E. Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010, s. 216–269.
- Interview LISA WEEDA over haar roman 'Aleksandra', [in:] Electronic resource: <https://www.youtube.com/watch?v=o1EPJCF7rzc&t=526s>.
- Strauss W., Howe N., *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*, New York: William Morrow and Company Inc., 1991.
- Vandenberghe D., „Aleksandra” by Lisa Weeda: Little People as Pawns in Politics, [in:] Electronic resource: <https://www.the-low-countries.com/article/aleksandra-by-lisa-weeda-little-people-as-pawns-in-politics>.
- Weeda L., *Aleksandra. Ukraińska saga rodzinna [Alexandra: Ukrainian family saga]*, Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal, 2022.